

Allt har en gång hört samman

af Katalin Schmidt Sabo, PhD., arkeolog på Riksantikvarieämbetet, UV Syd i Lund

Bönderna utgjorde under medeltiden den allra största befolkningsgruppen i samhället. Trots detta tillmäter vi dem alltför liten vikt och en underordnande roll i formeringen av det medeltida samhället. Men bönderna var lika mycket samhällsbyggare som brukare av jorden. Deras parallella uppgifter ställde höga krav på jordbrukstekniskt kunnande, social kompetens och en kommunikativ förmåga.

Det är dags att omvärdera bilden av den enkla och marginaliserade bondebefolkningen, och istället se bönderna som en grupp kreativa, högst kunniga och socialt trimmade individer, av fundamental betydelse för hela det medeltida samhället, även om de var underställda sina markägare.

Det är viktigt att vi söker förstå på vilket sätt bönderna var del av det samtida samhället, för att förstå deras roll, funktion och handlingsutrymme socialt, ekonomiskt, rättsligt och politiskt. I tidigare medeltida forskning har man i alltför hög grad fokuserat på kungamakten, kyrkan, frälset och stadsborna. Eftersom en stor del av bönderna bodde i byar (danska "landsbyer"), är det minst lika viktigt att se vad byarna hade för funktioner.

När jag började intressera mig för de medeltida byarna såg jag att de ofta var uppbyggda på ett likartat sätt, med samma typ av komponenter. Jag blev fascinerad av att det fanns en samtidighet i deras utvecklingshistoria över tiden och över stora geografiska områden. Det fanns skillnader och variationer, det kunde jag se, men jag ville på något sätt söka mig bakom enskildheterna och fånga det som kunde vara gemensamt för många byar. Fånga det som man ofta förlorar då man arbetar deskriptivt med varje enskild byundersökning. Om jag kunde definiera vilka delar och element byarna var uppbyggda av, och förstå hur de hörde samman, skulle jag få insikt i hur byn som fenomen kunde bli en sån långvarig och stabil bebyggelseform som existerade i närmare tusen år, tänkte jag.

Struktur som analysverktyg

Jag sökte efter ett analysverktyg som jag skulle kunna använda för att se hur byarna varit organiserade. Ett sätt fann jag i begreppet *struktur*. Begreppet struktur används idag i många sammanhang – arkeologer använder ofta ordet för att benämna en organisationsform, exempelvis

bebyggelsestruktur eller samhällsstruktur. Men slår man upp ordet struktur i ett lexikon står det att "struktur är den inre uppbyggnaden som framträder då man ser varje enskild del i relation till en helhet". Studerar man strukturer utifrån denna förståelse, betyder det att enskilda element och enskilda delar inte ska analyseras isolerat för att kunna förstås. Det är först när relationerna och sammanhangen mellan delarna blottlagts som man kan förstå både helheten och de enskilda delarnas betydelse.

Här tyckte jag att jag hade hittat något som jag skulle kunna använda som en metod att undersöka byarna med. Således ville jag se hur byn (som en helhet) var uppbyggd av sina olika delar, och hur dessa delar förhöll sig till varandra och till den studerade helheten, dvs. till byn. De delar som byggde upp byn, t.ex. gården, toften, bygatan och produktionen hade alla en fysisk, rumslig utbredning. Alla dessa delar hade på något sätt ingått i byarnas sociala organisation, och det borde ha funnits ett strukturellt samband mellan dem och byborna. Den sociala organisationen i byarna måste ha varit nära sammankopplad med den rumsliga organisationen.

Jag fann tre forskare som använde strukturbegreppet som ett analysverktyg i sina studier, och de kunde förklara hur strukturer kunde vara både *rumsliga* och *sociala*. Enligt sociologen Anthony Giddens är människans dagliga liv och den sociala praktiken uppbyggt av och karakteriseras av repetitiva handlingar, dvs. rutiner och vanemönster.

Dessa handlingar skapar strukturer, som Giddens menar består av det som verkar reglerande på människors relationer och handlingar, dvs. normer, regler, lagar och tillgången till resurser. Strukturerna ser han som gränssättare som begränsar vad som är möjligt att genomföra, men är samtidigt dem som möjliggör och driver på våra handlingar. Vissa strukturer ser Giddens som kortvariga, andra som mer stabila och närmast institutionaliserade (Giddens 1984). Denna typ av strukturer kan man kalla för *sociala strukturer*.

Strukturer kan förutom handlingar och sociala praktiker även omfatta rum (eng. "space") och byggda miljöer, eftersom de sociala praktikerna försiggår i rum, på platser, i landskap. Dessa fysiska *rumsliga strukturer* är enligt kulturgeografen Robert Dodgshon mer varaktiga, för de står kvar oavsett människornas dagliga bekräftande eller ej. Genom sin stabilitet är de rumsliga strukturerna oftast starkare med sin påverkan på människorna med olika hinder eller tvång, än människans möjligheter att förändra dem. Särskilt den byggda miljön fungerar på detta sätt, menar Dodgshon, eftersom den till sin karaktär består av investerad energi och kapital som bara kan förändras marginellt (Dodgshon 1998).

Den tredje forskaren jag inspirerades av var sociologen Henri Lefebvre som studerat hur människan skapar sina rum genom två olika skapelseakter. Han menar att ett rum, en byggd miljö *konstrueras* då man reser väggar, drar gränser, bygger vägar etc., men ett rum *produceras* också och får sin betydelse utifrån hur det används. De dagliga praktikerna, dvs. aktiviteter, rutiner, vanor och rörelser som försiggår på en plats eller i ett rum, blir bestämmande för hur den byggda miljön integreras i sin sociokulturella omgivning och vilken mening den får. I denna skapelseakt ser Lefebvre människans möjlighet att faktiskt kunna förändra även fasta byggda strukturer, genom att förändra den dagliga praktiken i dem (Lefebvre 1991).

Det som är viktigt att uppmärksamma här är att de *sociala strukturerna* (upprätthållna av de sociala praktikerna) och de *rumsliga strukturerna* förutsätter varandra och påverkar varandra. De är involverade i varandras tillblivelse och reproduktion. När jag stötte på det här synsättet

tänkte jag att det kunde vara användbart på de medeltida byarna.

De medeltida byarnas strukturer

Jag valde ut de delar/komponenter som förekom i de flesta byar och som uppenbarligen hade både en rumslig och en social dimension. Dessa var: toften, gården, bygatan och produktionen. Även byn som helhet kunde räknas dit. Alla dessa fungerade både som sociala och rumsliga strukturer, vilket gjorde det möjligt för mig att undersöka deras *form*, vilka *relationer* de hade till varandra och deras *funktion*. Vid genomgången av varje struktur ställde jag samma frågor: Hur var toften/ bygatan/ gården/ produktionen/ byn en struktur? (dvs. hur var den rumslig och hur var den social?). Hur var strukturen indragen i andra strukturer? Vilken var strukturens funktion?

Jag ska kort sammanfatta vad jag kom fram till. Det geografiska underlaget för min studie bestod av de tjugotalet byar som låg i närheten av eller berördes av Västkustbanans utbyggnad i västra Skåne. Området är ett av Skånes mer tätbefolkade delar och ett karakteristiskt drag är att den historiska bebyggelsen låg samlad i byar. Som komplement till de arkeologiska materialen, som spände från vikingatid till nyare tid, användes skriftliga och kamerala källor framförallt från 1300-1600-tal, landskapslagar från 1200-1400-tal, samt äldre kartmaterial från i huvudsak 1700-tal. Jag sökte i studien koppla ihop de olika källmaterialen med teorierna från sociologin och kulturgeografen, och konfrontera dem med lämningarna i byarna, och sedan dra konsekvenserna av vad resultaten pekade på (Schmidt Sabo 2006a).

Det som min studie fick mig att inse var att brukarna på gårdarna var länkade till sina gårdar genom de dagliga sociala praktikerna (vanorna, normerna, rutinerna och de förväntade beteendena). Och när jag säger brukare menar jag inte bara männen - jag inbegriper alla dem som tillhörde en gårdsenhet - vuxna kvinnor och män, barn, ungdomar och äldre, för i ett bondehushåll var alla inbegripna i det dagliga arbetet. Att tillhöra ett hushåll i en by betydde att ha en plats i tillvaron som var definierad, sanktionerad och avgränsad. Gårdarna i sin tur var länkade till tofterna eftersom det var på de markerna man initialt fick bygga på

och bo. Tofterna var markområden som var kringgårdade med många regler, restriktioner och normer. Tofterna länkades till bygatan (det gemensamma området i byn som användes bykollektivt) genom att varje toft skulle ha del i den. Bygatan länkades till produktionen (som var både individuell och bygemensam) och allt länkades samman i byn. Byn förutsatte ett samarbete mellan enskilda brukningsenheter. Det krävdes stor social kompetens att komma överens och att kunna koordinera arbetet på den enskilda gården med bykollektivets arbetsrutiner och årsrytmer. Det var även viktigt att kunna kommunicera med grannbyarna eftersom man ofta hade gärdslag eller fäladsmark ihop. Såsom byarna kom att utformas med en eftersträvad nära koppling mellan gården, toften, bygatan, produktionen och byn – så blev byarna ett inkorporerande instrument för inordning och kontroll av stora skaror människor och av produktion.

Eftersom byarna utgjorde en viktig bas för det medeltida samhället, blev utformningen av byarnas inre sociala liv helt avgörande för att säkerställa samhällets framväxt, fortlevnad och stabilitet. Det samtida samhällets normer med institutioner som aktivt medverkade till att bekräfta vissa sociala praktiker, fick stor betydelse för hur livet i byarna organiserades. En kollektiv samverkan fodrade en hög grad av lydnad mot de självformulerande reglerna i byarna, och mot reglerna och kraven som ställdes uppifrån: från kyrkan (kristendomen), kungamakten (landskapslagarna) och markägarna (t.ex. via regler kring arvsrätten och brukningsrätten). Byarna blev självgenererande strukturer med en stark socialt organiserande kraft som fungerade som en övergripande struktur över de enskilda gårdsenheterna.

Bybornas produktion handlade inte enbart om en materiell varuproduktion, men lika mycket om en "produktion" av sociala strukturer, normer, värderingar som man bekräftade. Bönderna var själva medskapare till att reproducera och vidmakthålla strukturerna i samhället och i deras närmiljö (se även Schmidt Sabo 2006b där genusrelationer diskuteras).

Denna insikt hade jag inte kommit fram till genom att endast studera de arkeologiska lämningarnas formella innebörder; genom att mäta, väga och beskriva. Jag var tvungen att ge mig ut och leta sammanhang och söka komplexiteter, med andra ord - att kontextualisera.

Bredda byarkeologin

Nu är det klart att det måste ha funnits variationer av dessa påtalade sociala mönster i byarna. Allt har inte fungerat likadant överallt. Jag är medveten om att det inte är helt riskfritt att söka generella mönster, för de passar inte alltid in på varje enskilt studerat objekt. Man vill beröra det allmänna utan att hänge sig åt en alldeles för hög allmängiltighet som inte har relevans i de enskilda objekten. Och det är alltid en balansakt att undersöka och tolka endast en del av något som ingår i en större helhet, t.ex. en gård i en by. Samtidigt vet vi att människorna i byarna har varit avhängiga och påverkade av större sammanhang, både sociala, kulturella, politiska, religiösa och ekonomiska. Jag tycker att man verkligen ska ta de där stunderna - då man känner att man inte kommer längre i tolkningen av ett arkeologiskt material om man inte gör något mer drastiskt i tanke och handling - på högsta allvar. Det är värdefullt att ge sig ut på nya vägar, även om man riskerar att inte ha hela bagaget med sig, för det finns en chans att man kommer till slutsatser som man annars inte skulle ha nått fram till. Byforskningen fodrar en bred forskningsinsats och vi måste dra in bymaterialen i de stora sammanhangen där de hör hemma.

Vi ska vara öppna för att skapa bryggor mellan olika ämnen för det gynnar i längden arkeologin. Det finns många teman och frågeställningar inom ämnen som sociologi, etnologi, historia, genusforskning och kulturgeografi som kan kopplas ihop med våra frågor om bönderna och byarna. Det finns inga "naturliga" gränser ämnena emellan, de behandlar alla olika sidor av mänskliga handlingar och skeenden. Vi ska inte förenkla bilden och tolkningen av det vi gräver fram, och vi måste sluta behandla lämningarna som enskildheter. Bönderna, gårdarna och byarna har inte fungerat autonomt. Allt har en gång hört samman!

Referenser

Dodgshon, R. 1998

Society in time and space. A geographical perspective on change.

Cambridge Studies in Historical Geography. Cambridge.

Giddens, A. 1984

The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration. Cambridge.

Lefebvre, H. 1991

The Production of Space.

Oxford, Cambridge.

Schmidt Sabo, K. 2006a.

Bystrukturens dynamik.

I: *Den medeltida byns sociala dimensioner.*

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar
Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1.
Stockholm.

Schmidt Sabo, K. 2006b.

Genusrelationer i byar under medeltid. Med exempel från
södra Skandinavien och England.

I: *Den medeltida byns sociala dimensioner.*

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar
Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology 1.
Stockholm.